

УДК 159.922

**Торба Наталія Григорівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
педагогіки та психології професійної освіти
Білоцерківського інституту неперервної
професійної освіти
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»**

ПРОФЕСІЙНА САМОВИЗНАЧЕНІСТЬ ТА ВИБІР ПРОФЕСІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Анотація. У статті розкриваються поняття професійне самовизначення. Розглядаються основні психологічні чинники, які впливають на вибір професії майбутнього фахівця. Узагальнені наукові підходи у дослідженні професійного самовизначення. Відмічається що процес професійного самовизначення пронизує весь життєвий шлях людини. Виділено та представлено основні психологічні чинники, що впливають на вибір професії.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна самосвідомість, соціалізація особистості, професійне становлення.

Торба Наталия Григорьевна

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ И ВЫБОР ПРОФЕССИИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация. В статье раскрываются понятия профессиональное самоопределение. Рассматриваются основные психологические факторы, влияющие на выбор профессии будущего специалиста. Обобщены научные подходы в исследовании проблемы профессионального самоопределения. Отмечается, что процесс профессионального самоопределения пронизывает весь жизненный путь человека. Выделены и представлены основные психологические факторы, влияющие на выбор профессии.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональное самосознание, социализация личности, профессиональное становление личности.

Torba Natalia Grigorivna

PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION AND CAREER CHOICES FUTURE SPECIALIST

Abstract. The article deals with the concept of professional self-determination. The main psychological factors influencing the choice of a profession of the future expert generalized scientific approaches in the study of problems of professional self-determination. It is noted that the process of professional self-determination permeates the whole life of a person. Isolated and are the main psychological factors influencing the choice of profession.

Key words: professional self-determination, professional identity, socialization of the individual, professional development of the individual.

Постановка проблеми

Зміни у системі відносин власності, формування нового ставлення у сфері праці вимагає не тільки соціально-економічних і організаційно-управлінських заходів, а й постійної турботи про раціональне використання трудових ресурсів, всебічну підтримку талантів робітників, які володіють творчим мисленням, здатних швидко і продуктивно перебудовуватись, відповідно до нових вимог суспільства, а також потребує постійної допомоги молодим людям у виборі свого життєвого призначення, в життєвому самовизначенні.

Перед людиною постійно виникають проблеми, що вимагають від неї визначення свого ставлення до професій, іноді аналізу і рефлексії власних професійних досягнень, ухвалення рішень про вибір професії або її заміну.

Найважливішим критерієм усвідомлення та продуктивності професійного становлення людини є її здатність знаходити особливий сенс в професійній праці, самостійно проектувати, творити своє професійне життя, відповідально ухвалювати рішення про вибір професії, спеціальності і місце роботи. Ці проблеми встають перед особистістю упродовж усього її життя. Постійне уточнення свого місця в світі професій, осмислення своєї соціально-професійної ролі, ставлення до професійної праці, колективу і самого себе є важливими компонентами життя людини.

Весь цей комплекс проблем у професіознавстві пояснюють поняттям «професійне самовизначення».

Актуальність проблеми дослідження. Професійне самовизначення — це не тільки вибір конкретної професії, а й вибір шляху усього життя. Людина обирає не тільки якусь професію, а щось значно більше, тобто те, що дає ця професія для більш повного відчуття її власного життя. Основним механізмом професійного самовизначення виступає формування особистості як утворення особливого типу системних відносин усередині цілісної особистісної організації. Незважаючи на те, що виявлення типологічних шляхів розвитку є можливим, однак спостерігається значна індивідуальна своєрідність.

Багаторічний хід розвитку людини як суб'єкта праці досить неоднорідний. Він розпадається на якісно своєрідні вікові етапи (цикли, центри, фази), яким властиві своєрідні зміни особистості. Ще донедавна питання про можливості зміни особистості було вивчене недостатньо. Теза про внутрішню єдність і стабільність особистості тривалий час була однією з основних постулатів теорії особистості. Вважалось, що поряд зі спадково заданими тенденціями досвід перших років життя закріплюється у вигляді жорстких особистісних властивостей, які в подальшому практично не піддаються змінам.

Актуальність проблеми професійного самовизначення полягає, насамперед, в тому, що випадковий вибір професії призводить до небажаних наслідків: низької продуктивності праці; помилок і браку в роботі; незадоволення і пригніченого стану людини (психічні розлади); економічних втрат на переучування та перекваліфікацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Методологічні основи для аналізу проблеми самовизначення особистості були визначені С. Рубінштейном, який, вирішуючи проблему детермінації поведінки, розглядав співвідношення зовнішньої і внутрішньої обумовленості активності

людини. За Рубінштейном, самовизначення особистості — це самодетермінація. Саме активне самовизначення приводить до формування та розвитку тих внутрішніх умов, які створюють можливості для розвитку особистості, формування передумов збільшення рівня професійної придатності¹².

Підготовка особистості до свідомого професійного самовизначення здійснюється завдяки формуванню в неї особистісної профорієнтаційної позиції, що визначається відповідною спрямованістю і розвитком когнітивної, потрібно-мотиваційної та емоційно-вольової сфери особистості.

Поняття самовизначення, як правило, описового характеру і стосується окремих вузьких аспектів. І. Кон підкреслює, що суть самовизначення молоді людини полягає у чіткому орієнтуванні і визначенні свого місця у світі дорослих, а також у виборі соціально і особистісно значущих цілей, досягнення яких забезпечується самореалізацією суб'єкта. Поняття «самовизначення» І. Кон пов'язує з процесами пошуків себе, відкриття свого «Я», соціального і морального дозрівання, які мають світоглядний сенс і виразно соціальний зміст⁵.

У процесі соціальної взаємодії людина отримує певний соціальний досвід, який стає невід'ємною частиною особистості. Активне відтворення людиною цього досвіду відбувається в процесі соціалізації, під яким розуміють складне соціально-психологічне явище².

За Климовим однією з найважливіших складових самовизначення є формування професійної самосвідомості⁴.

Водночас самосвідомість, зокрема такі її прояви, як самооцінка та очищення, нерозривно пов'язані з оцінним ставленням людини до оточення. Спеціальні дослідження визначили тісну причинну залежність між цими явищами та їх значним, інколи вирішальним впливом на взаємини, процеси спілкування й діяльність людей³.

У процесі взаємодії людина отримує певний соціальний досвід, який стає невід'ємною частиною особистості.

В. Новиков вважає, що відтворення людиною цього досвіду відбувається в процесі соціалізації, під якою розуміють складне соціально-психологічне явище, яке являє собою і процес, і відношення, і спосіб, і результат становлення особистості у спілкуванні і діяльності⁹.

Б. Ананьєв розглядає соціалізацію як процес, що протікає у двох напрямках: становлення людини як особистості та становлення людини як суб'єкта діяльності. При цьому свою індивідуальність людина отримує в процесі соціалізації та соціальної адаптації¹.

¹² Рубинштейн С. Л. Избранные философско-психологические труды: основы онтологии, логики и психологии / С. Л. Рубинштейн. — М., 1997. — 713 с.

⁵ Кон И. С. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива / И. С. Кон. — М.: Наука, 1988. — 270 с.

² Барташев А. В. Базовые психологические свойства и профессиональное самоопределение личности: практ. руководство по психологической диагностике / А. В. Барташев. — СПб.: Речь, 2005. — 208 с.

⁴ Климов Е. А. Пути в профессионализм: учеб. пособие / Е. А. Климов. — М.: Флинта, 2003. — 320 с.

³ Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія / М. Й. Боришевський. — Суми: Еллада, 2012. — 608 с.

⁹ Новиков В. В. Социально-психологические проблемы управления производственным коллективом: автореф. дис. на соискание учен. степ. д-ра психол. наук: 19.00.05 / В. В. Новиков. — М.: ИПАН СССР, 1980. — 41 с.

¹ Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1969. — 339 с.

Як вважає А. Реан, процес соціалізації особистості відноситься до процесів «ненаправленим кінцем», продовжується все життя неперервно. Соціалізація не тільки ніколи не завершується, а й ніколи не буває повною¹¹.

М. Пряжніков, О. Пряжнікова пропонують розділяти поняття: професійне самовизначення й особистісне самовизначення. Якщо поняття «особистісне самовизначення» означає особистісні особливості «життєвих сценаріїв», домінуючих у суспільстві ціннісних орієнтацій тощо, то «професійне самовизначення», є більш конкретним поняттям, яке характеризує наявність у індивіда диплома, сертифіката тощо¹⁰.

У контексті соціалізації, коли професії виступають як незмінні нормативні сталості й потрібно змінювати особистість, розглядає професійне самовизначення і Г. Коростильова⁶.

Г. Ложкін, Н. Волянук, О. Солтик вважають, що професійне самовизначення — це самостійне та усвідомлене знаходження смислів виконуваної роботи і всієї життєдіяльності у конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації. Цей процес обумовлено проявами внутрішніх ресурсів, сил, установок на шляху професійного становлення особистості та її розвитку. Професійне самовизначення людини у світі професій та на професійному шляху є особистим і особистісним аспектом формування професіонала⁷.

О. Малхазов розглядає професійне самовизначення людини як суб'єкта трудової діяльності, що є процесом її активної орієнтації у світі професій, пов'язаним із пошуком сенсу трудової діяльності, з її внутрішніми та зовнішніми конфліктами, професійними та життєвими кризами, Це процес періодично повторюваних виборів протягом усієї професійної кар'єри особистості⁸.

Ситуація професійного самовизначення для молодшої людини є достатньо складною. Справа посилюється ще і тим чинником, що великі труднощі становить орієнтування в її внутрішньому світі, в особистих якостях, без чого свідоме самовизначення як свідомий процес неможливий, тому на цьому етапі становлення професійних смаків край необхідним є компетентне педагогічне керівництво процесом самовизначення.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні особливостей професійного самовизначення майбутнього фахівця, визначенні проблеми привабливості професійного середовища й аналізі факторів, що впливають на вибір професії.

Виклад основного матеріалу

Структурним компонентом професійного самовизначення є наявність професійного плану – обґрунтоване уявлення про вибрану сферу трудової діяльності,

¹¹ Реан А. А. Личностная зрелость и социальная практика: ч. 1 / А. А. Реан ; под ред. А. А. Крилова // Теоретические и прикладные вопросы психологии. — СПб, 1995. — С. 34–40.

¹⁰ Пряжніков Н. С. Психология труда и человеческого достоинства / Н. С. Пряжніков, Е. Ю. Пряжнікова. — М., Ин-т прак. психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. — 362 с.

⁶ Коростылева А. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере / А. А. Коростылева. — СПб. : Речь, 2005. — 114 с.

⁷ Ложкін Г. В. Психология праці: навч. посіб. / Г. В. Ложкін, Н. Ю. Волянук, О. О. Солтик ; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. — Хмельський : ХНУ, 2013. — 191 с.

⁸ Малхазов О. Р. Психология праці: навч. посіб. / О. Р. Малхазов. — К. : Центр навч. літ-ри, 2010. — 208 с.

про способи оволодіння майбутньою професією і перспективи професійного зростання. Професійний план – це складова життєвого плану, уявлення людини про бажаний спосіб життя, тобто про соціальний, професійний, сімейний статус, а також про шляхи і способи його досягнення.

Складовою частиною професійного самовизначення є професійні наміри людини, які характеризуються множиною своїх проявів, починаючи з невизначених намірів освоїти ту чи іншу галузь діяльності до складної системи реальних дій щодо пошуку конкретного місця роботи чи навчання.

Такі прояви, відображаючи конкретні потреби й інтереси особистості, носять свідомий, цілеспрямований характер.

Особистість, яка стоїть в процесі професійного самовизначення перед вибором, з одного боку, враховує сукупність об'єктивних суттєвих умов, які визначають можливості її вибору, а з іншого — виходить із власних ціннісних орієнтацій.

Частина молодих людей, закінчивши школу, реалізує на практиці свої особисті плани, інша частина не досягає своїх цілей, і їх плани залишаються нереалізованими. Відповідно, на післяшкільному етапі професійного самовизначення для тих, хто досягнув мети, пошук можна вважати таким, який відносно закінчився.

Але слід зауважити: чим гіршими у порівнянні з тими, що передбачались, виявляються умови професійної підготовки на цьому етапі, тим менше шансів на те, що вчорашній школяр без ускладнень перетвориться в діяльного, цілеспрямованого трудівника. Змістом професійного самовизначення молоді на цьому етапі, що збігається з відповідними стадіями її професійного самоутвердження, є формування її ставлення до себе як до суб'єкта трудової діяльності.

Вибір професії – одне з найважливіших стратегічних рішень у житті людини і складна комплексна проблема. Це складний акт самовизначення – свідомого вибору суб'єктом життєвої позиції, яка стає вирішальним чинником у виборі способів розв'язання тих чи інших життєвих проблем. За методами вирішення та за змістом робота з професійного самовизначення молоді – це соціально-економічна, медико-фізіологічна та психолого-педагогічна проблема, а за сферою впливу – соціальна, результати якої відображаються і на економічному рівні. Процес самовизначення завершується досягненням стабільного становища у тій чи іншій сфері соціального життя й формуванням відповідних переконань, принципів, ціннісних орієнтацій та мотивації.

Свобода у виборі професії – важливий показник свободи взагалі, досягнутої суспільством, і виражає міру свободи широких мас працівників від економічної необхідності. Але на практиці вибір професії завжди пов'язаний з певними об'єктивними і суб'єктивними обмеженнями, які являють собою своєрідний прояв необхідності. Найбільш загальним і суттєвим обмеженням свободи у процесі професійного самовизначення молоді є структура суспільного поділу праці, яка обумовлена досягнутим рівнем і характером розвитку продуктивних сил і виробничих відносин суспільства. Розбіжності умов і обставин, в яких здійснюється професійний вибір молодих людей, обумовлює труднощі перших кроків на шляху до стійкого самовизначення. Молоде покоління, яке вступає у самостійне трудове життя, прагне знайти гідне місце для реалізації своїх сил, для самовираження, а

суспільство (промисловість, сільське господарство, сфера обслуговування, система освіти тощо) може запропонувати певну кількість та якість вакансій, місць праці і навчання. Потреби народного господарства, науки і культури не залежать від престижності професій, оцінки їх привабливості, тоді як особисті професійні плани молоді, як правило, орієнтовані на цікаві, привабливі професії, хоча потреба в таких працівниках тут відносно невелика. Реально наявні суперечності між об'єктивними потребами суспільства в кадрах і професійними нахилами окремих індивідів, між дійсністю і мрією є дієвими факторами, що визначають масову поведінку людей в процесі професійного самовизначення. Усвідомлення і врахування цих факторів є однією із суттєвих передумов розумної побудови особистістю свого життя. Слід також зауважити, що єдність особистих і суспільних інтересів під час вибору професії є найважливішим фактором адекватного професійного самовизначення людини.

Вибір професії має також і суб'єктивні обмеження. Кожну людину відрізняє ціла сукупність фізичних і духовних здібностей. Здібність до певного виду діяльності базується на цій сукупності, що робить людину в принципі придатною до виконання найрізноманітніших видів діяльності.

У цьому плані розвиток якоїсь однієї здібності людини сприяє розвитку його побічних здібностей, а загальний розвиток людини являється запорукою успішності його спеціального розвитку. Це положення відображається у процесах диференціації і синтезі професій. Всебічний розвиток своїх здібностей – призначення, завдання і покликання кожної людини, яка бажає принести максимальну користь суспільству, своїй Батьківщині і яскраво прожити власне життя.

В цілому процес професійного самовизначення передбачає: по-перше, активну, творчу участь особистості у всіх основних видах соціальної діяльності, вибір у кожному з цих видів діяльності конкретних занять, які найбільшою мірою відповідали б індивідуальним здібностям і суспільним потребам; по-друге, формування внутрішньої потреби у добросовісному виконанні кожного виду соціальної діяльності; по-третє, активну самореалізацію особистості, яка прагне до максимального використання своїх здібностей і можливостей.

Висновки

Отже, професійне самовизначення і вибір професії майбутнього фахівця являє собою багатовимірний, багатоступеневий процес співвідношення молодою людиною власних життєвих цілей, нахилів, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації, а також з умовами, які створюють для цієї реалізації конкретні види діяльності. У статті зроблено спроби розкрити суть проблеми професійного самовизначення, показати психологічні чинники, що впливають на вибір професійної діяльності майбутнього фахівця. Це залежить від багатьох факторів: впливу сім'ї, ровесників, соціального оточення, престижу тої чи іншої професії, від профорієнтаційної роботи в школі тощо.

Вибір професії, або професійне самовизначення — основа самоствердження людини в суспільстві, одне з основних рішень у житті. Вибір професії визначає багато чого, а саме: ким бути, до якої соціальної групи належати, де і з ким працювати, який стиль життя вибирати.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у подальшому вивченні проблем розвитку професійно-важливих якостей особистості майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1969. — 339 с.
2. Барташев А. В. Базовые психологические свойства и профессиональное самоопределение личности: практ. руководство по психологической диагностике / А. В. Барташев. — СПб. : Речь, 2005. — 208 с.
3. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія / М. Й. Боришевський. — Суми : Еллада, 2012. — 608 с.
4. Климов Е. А. Пути в профессионализм: учеб. пособие / Е. А. Климов. — М. : Флинта, 2003. — 320 с.
5. Кон И. С. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива / И. С. Кон. — М. : Наука, 1988. — 270 с.
6. Коростылева А А Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере / А. А. Коростылева. — СПб. : Речь, 2005. — 114 с.
7. Ложкін Г. В. Психологія праці: навч. посіб. / Г. В. Ложкін, Н. Ю. Воляннюк, О. О. Солтик ; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. — Хмельцький : ХНУ, 2013. — 191 с.
8. Малхазов О. Р. Психологія праці: навч. посіб. / О. Р. Малхазов. — К. : Центр навч. літ-ри, 2010. — 208 с.
9. Новиков В. В. Социально-психологические проблемы управления производственным коллективом : автореф. дис. на соискание учен. степ. д-ра психол. наук : 19.00.05 / В. В. Новиков. — М. : ИПАН СССР, 1980. — 41 с.
10. Пряжников Н. С. Психология труда и человеческого достоинства / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. — М., Ин-т практ. психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. — 362 с.
11. Реан А. А. Личностная зрелость и социальная практика: ч.1 / А. А. Реан ; под ред. А. А. Крилова // Теоретические и прикладные вопросы психологии. — СПб, 1995. — С. 34–40.
12. Рубинштейн С. Л. Избранные философско-психологические труды: основы онтологии, логики и психологии / С. Л. Рубинштейн. — М., 1997. — 713 с.

Torba Natalia Grigorivna

**PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION
AND CAREER CHOICES FUTURE SPECIALIST**

In the article the concept of professional self-determination. The main psychological factors that influence the choice of profession professional future. Generalized scientific approaches in the study of professional self. It is noted that the process of professional self permeates the entire way of life of man. Dedicated and presented major psychological factors that influence the choice of profession.

Professional self-determination – is not only the choice of profession specific, but often life-choice man chooses not only a certain profession, but something much more, that is what makes this profession for a more complete sense of her own life. The main mechanism of professional self-serving personality formation as the formation of a special type of holistic system of personal relations within the organization. Despite the fact that the discovery of typological development paths are possible, but there is considerable individuality.

Preparation for responsible individual professional self made by forming her personal career-oriented positions, as determined appropriate orientation and cognitive development, potrebno-motivational, emotional and volitional personality. In general, the process involves professional self: first, active, creative participation of the individual in all major types of social activities, the choice of each of these types of specific activities that are most appropriate to the individual abilities and social needs; Secondly, the formation of domestic demand in good faith performance of each type of social activity; Thirdly, active self-identity that seeks to maximize the use of their abilities and capabilities.

Professional self-determination is a process that covers the whole period of professional activity of the individual: the emergence of professional intentions to exit from work. So, we can say that the process of professional self permeates the entire way of life of man. However, the peak of this process is the act of deciding on the choice of profession.